

ESTETIKA VA METAETIKANING BADIY USLUBLAR RIVOJLANISH DINAMIKASI

*Sunnatov Tohir Ravshanbekovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi*
**DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF
ARTISTIC STYLES OF AESTHETICS AND
METAETHICS**

*Sunnatov Tohir Ravshanbekovich, teacher of the
“Interfaculty Social Sciences” department of Chirchik State
Pedagogical University*

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СТИЛЕЙ ЭСТЕТИКИ И МЕТАЭТИКИ

*Суннатов Тохир Равшанбекович, преподаватель кафедры
“Межфакультетские общественные науки” Чирчикского
государственного педагогического университета*

<https://orcid.org/0009-003-5484-0128>

e-mail: t.sunnatov@cspu.uz

Annotatsiya: Estetika va uning zamonaviy tendensiyadagi o‘rni yoritib berildi. Bunda badiy uslub va estetik nazariyalarning qiyosiy tahlili o‘rganildi. Globallashuv davrida etika va estetikaning ahamiyati muhim hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: estetika, etika, metaetika, badiy uslub, rivojlanish dinamikasi, globallashuv.

Abstract: Aesthetics and its role in modern trends were explained. A comparative analysis of artistic style and aesthetic theories was carried out. In the era of globalization, ethics and aesthetics are important.

Key words: aesthetics, ethics, metaethics, artistic style, dynamics of development, globalization.

Аннотация: Объяснялась эстетика и ее роль в современных тенденциях. Проведен сравнительный анализ художественного стиля и эстетических теорий. В эпоху глобализации важны этика и эстетика.

Ключевые слова: эстетика, этика, метаэтика, художественный стиль, динамика развития, глобализация.

KIRISH. Metaetikaning mazmun-mohiyatini tushunish bugungi kundagi texnologik ta’lim oldidagi muhim vazifalardan biri sanaladi. Metafalsafa va axloq, metaetika – axloqiy hukmning tabiati, ko‘lami va ma’nosini o‘rganadigan fan. Bu odatda faylasuflar tomonidan o‘rganiladigan axloqning uchta tarmog‘idan biri bo‘lib, qolganlari me’yoriy etika (qanday bo‘lish va qanday harakat qilish kerakligi haqidagi savollar) va amaliy axloq (berilgan, odatda bahsli vaziyatlarda to‘g‘ri xatti-harakatlarning amaliy savollari).

MUHOAKAMA. Normativ etika “Nima qilishim kerak?” kabi savollarga, muayyan amaliyot va harakat tamoyillarini baholasa, metaetika

“Yaxshilik nima?” kabi savollarga javob beradi. Me’yoriy nazariyalar asosidagi taxminlarni tushunishga intilib, “Yaxshi nimadan yomonni qanday ajratish mumkin?” Yana bir farq shundaki, me’yoriy axloq birinchi darajali yoki mazmunli savollarni o‘z ichiga oladi, metaetika esa ikkinchi darajali yoki rasmiy savollarni o‘z ichiga oladi[4].

Nafosat talabi shaxs axloqiy nafosat tizimlari merosiga hamda aqliy-hissiy harakatlari har xil ko‘rinishlar hosil qiladi, asosan nafosat prinsiplari to‘plangan ko‘rinishda tasvirlangan sohaga qiziqishda ifodalanadi. Nafosat talabi shundaki, shaxs ongli tarzda nafosat qadiryatlarining hamda tizimlarining hamma etaplarini aqlan-hissan

birikkan harakatiga bo'lgan kamchiliklari nafosat-estetik harakatning har xil ko'rinishlarda, ayniqsa amaliy san'at sohalarida yuzaga chiqadi, bu talablarni bajarish turlari ma'lum mintaqaviy, milliy mentalitet, axloq hamda qadiryatlar ta'sirida rivojlanib kelmoqda. Demak, u yoki bu jamiyat taraqqiyotining u yoki bu bosqichida uning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy hayot omillarini aniqlash natijasida xarakter, estetik ehtiyojning kishilar hayotida tutgan o'рни to'g'risidagi masalani hal etish mumkin.

Ehtiyoj – inson talablari asosida paydo bo'ladigan tabiiy xususiyat, uning jonli mavjudot sifatida ongli hayot kechirishining muayyan shart-sharoitlarga tobeligini ifoda etuvchi ta'limot. Insonning faolligi boshqa mavjudotlardan ham mohiyatan, ham shaklan farqlanib, yuzaga kelgan ehtiyojlarning turli vaziyatlarda qondirilishida o'z ifodasini topadi. Lekin insonlarning faolligi manbai hisoblangan ehtiyojlar biologik shartlanganidan tashqari, moddiy va ma'naviy ma'no-mohiyat kasb etadi. Odamning ehtiyoji unga ta'lim va tarbiya berish jarayonida shakllanadi, ya'ni insoniyat tomonidan yaratilgan ijtimoiy tarbiya, ko'nikma, malaka, odat, ma'naviyat, qadriyatlar bilan yaqindan tanishish, ularni o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Inson boshqa mavjudotlardan farqli o'laroq, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot davrining xususiy ehtiyojlariga xizmat qiluvchi muayyan buyumni zaruratga binoan qayta o'zgartirishga, takomillashtirishga qodir ongli mavjudotdir.

“Estetik ehtiyoj” mavjudligining eng muhim sababi – bu shaxsning ma'naviy o'sishiga, shaxsiyatning makonini kengaytirishga bo'lgan genetik zaruratdir. Kundalik hayotda his-tuyg'ularga yorqin taassurot qoldirmaydigan yorqin ma'naviy tajribalarning yetishmasligi, uning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Tajribaga bo'lgan ehtiyojni nafaqat san'at asarlari bilan muloqot qilish va ularni yaratish orqali, balki turli xil o'yinlarda – ko'ngilochar, o'quv, sportda qatnashish orqali ham qondirish mumkin. Hayotdagi ajablanish va oldindan aytib bo'lmaydigan tasodif har doim juda ko'p his-tuyg'ularni keltirib chiqaradi. Estetik ehtiyojlar asosan ko'rish va eshitish orqali, tabiat go'zalligini, uning tabiiy shovqin va tovushlarini idrok etish orqali qondiriladi. Badiiy asarlarda – rang va chiziqlarda, shakl nisbati va nisbatlarida, tovushlar garmoniya va tembrlarida ifodalangan badiiy obrazni idrok etish va tajriba qilish orqali. San'at

voqelikni tushunchalar, mulohazalar va mantiqiy xulosalar orqali bilish bilan bog'langan ilmiy bilimdan shu narsa bilan farq qiladi.

L.Tolstoyning asarlaridan birida “San'at nima?” maqolasida bu ma'noni quyidagicha ochib beradi: “Bir paytlar boshidan kechirgan tuyg'uni o'zida uyg'otish va uni o'zida uyg'otgan holda, harakatlar, chiziqlar, ranglar, tovushlar, so'zlar bilan ifodalangan tasvirlar orqali yetkazish. Bu tuyg'u boshqalar ham xuddi shunday tuyg'uni boshdan kechirgan tarzda – bu san'at faoliyatida yuzaga kelishining omili ekanligi muhimdir. San'at – bu inson faoliyati bo'lib, u bir kishi ongli ravishda, ma'lum tashqi belgilar orqali o'zi boshdan kechirgan his-tuyg'ularni boshqalarga etkazishi, boshqa odamlar esa bu his-tuyg'ularni yuqtirishi va ularni boshdan kechirishidir”[1; 67].

Insonlar amaliy hamda ruhiy-hissiy sohasi bo'lmish san'at sohasida ilmiy-badiiy yo'nalishni qadimdan rivojlantirib, ideologik jihatlar bilan hamohang badiiy prinsiplarini ijtimoiy ajratgan tarzda faoliyat olib borgan. Mutafakkir-ijodkorlar ishlanmasini to'plagan xususiyat san'atshunoslik uyushmalari hamda janrdir. Buni biz umumiylik ko'proq yoki uni keltirib chiqaradigan san'at shakllarining kamroq barqaror va bir xil tizimli ekanligini anglaymiz.

Madaniy taraqqiyot jarayonida uslubiy umumiyliklar soni ortib bordi, shu bilan birga asarlar tuzilishi va umuman badiiy jarayonning murakkablashuvi, boshqa madaniy hodisalar bilan ham farqlari, ham umumiyliklari ortib bordi.

NATIJALAR. Shunday qilib, uslub tipologik yaxlitlik, badiiy dunyoni tashkil etish tamoyili, asarning generativ dasturi, estetik zavq manbai sifatida namoyon bo'ladi. Uslub eng yuqori darajadagi orginallik va yaxlitlikka ega bo'lgan san'at sintezida bog'lovchi elementlardan biri bo'lib xizmat qiladi; bir xil uslubda san'at turlari va janrlari yaqin aloqada. Uslub nafaqat zamonaviy hayotni aks ettiradi, balki jahon san'atining tarixiy zanjirining buyuk bo'g'ini sifatida ham kiritilgan. Madaniyatning uslub doirasidagi rivojlanish jarayonida turli yo'nalishlar raqobati yuzaga keladi. Bu mavjud uslubdagi tub o'zgarishlarga va yangisining paydo bo'lishiga olib keladi.

Yo'nalish – dunyo va inson haqidagi g'oyalar tizimi, madaniyatning stilistik xususiyatlari. Aynan yo'nalish jahon badiiy taraqqiyoti ko'lami bo'yicha qiyosiy-tarixiy umumlashmalarni amalga oshirish va

turli xalqlar madaniyatida rivojlanish bosqichlarining yagona ketma-ketligini, kontseptual va uslubiy paradigmalarning o'zgarishi va kurashini aniqlash imkonini beradi. Uslubning o'zgarishi ma'lum bir madaniyatning ijtimoiy va mafkuraviy va semantik tizimidagi chuqur o'zgarishlar bilan belgilanadi. Bunday o'zgarishlar nasroniylikning paydo bo'lishi (roman va gotika uslubi), islohot va absolyutizm jarayoni 30 (klassitsizm, barokko, romantizm), burjua ideallarini (realizm, naturalizm) tasdiqlash, modernizmning postmodernizmga aylanishi.

Davrning stilistik birligi me'morchilik va amaliy san'atda eng yorqin namoyon bo'ladi. Arxitektura va san'atdagi uslub odatda jamiyatning hukmron mafkurasi dunyoqarashi bilan sug'orilgan badiiy ifoda vositalari va usullarining umumiyliigi deb ataladi. Har bir davrning uslubiga turli omillar ta'sir ko'rsatdi: g'oyaviy-estetik qarashlar; materiallar va qurilish texnikasi; ishlab chiqarishning rivojlanish darajasi; kundalik ehtiyojlar va badiiy shakllar. Arxitektura kompozitsiyasining birligi ma'lum bir davr san'atiga xos xususiyatlarning uyg'unligi bilan yaratilgan uslub birligini nazarda tutadi. Uslub birinchi muhim hodisa sifatida qadimgi sivilizatsiyalarda (Misr, Bobil, Hindiston, Xitoy) hukmronlik qilgan diniy, estetik va mafkuraviy me'yorlarga muvofiq shakllangan. Turli tarixiy davrlarda uslub san'atning muayyan turlarida maxsus amalga oshirilib, u o'zining tipik xususiyatlarini u yoki bu darajada san'atdagi mazmun va shakl o'rtasidagi munosabatda namoyon etadi. Har bir yangi davr bilan san'atning stilistik rivojlanishi ortib borayotgan murakkablashuvga, mahalliy, mintaqaviy maktablarning o'zaro ta'siriga va u bilan namoyon bo'ladigan badiiy an'analariga mos keladi. Har bir uslub o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega bo'lib, milliy uslub doirasida muallif shaxsi xususiyatlarini, asarning badiiy konsepsiyasining yaxlitligini, madaniyatning tarixiy an'alarini aks ettiruvchi alohida rassomlarning qo'lyozmasi mavjud bo'lib, unda rassom ishi asoslanadi.

Arxitektura ham butun madaniyatni aks ettiradi. Alohida xalqlar hayoti, uning yodgorliklari eng ko'zga tashlanadigan bosqichdir. Xalqlarning yashash davrlari to'g'risida tasavvur uyg'otadi. Arxitekturaga berilgan ta'rif shundayki, bu uslub san'atidir.

Badiiy funksiya: asarlar yig'indisining ideologik qarashlar bilan bog'liq holda nafas turlari bilan bog'lanishi, hamda g'oyaviy-estetik xususiyatlariga ko'ra birlashtirilishi mumkin. G'oyaviy-estetik xususiyatlar bo'yicha qiyosiy xarakteristikalar va umumlashmalarni amalga oshirishingiz mumkin bo'lgan jahon badiiy jarayonining darajasi hisoblanadi. Badiiy harakatlar o'ziga xos ko'rinishlarni birlashtiradi, ularning badiiy tili yaqinida badiiy ijodda yuzaga chiqadi. Xuddi shu oqimga mansub rassomlar birgalikda qaror qilishadi. Oqim ko'pincha hodisa bilan birga keladi, ijodkorlikni osonlashtiradigan tashkiliy tuzilmalar rassomlar asarlarida namoyon bo'ladi[3;1-4].

XULOSA. Ayrim nazariyotchilarning ta'kidlashicha, axloqning metafizik bayoni haqiqiy axloqiy nazariyalarni to'g'ri baholash va amaliy axloqiy qarorlar qabul qilish uchun zarur. Boshqalar qarama-qarshi asoslardan kelib chiqadi va to'g'ri xatti-harakatlar to'g'risidagi axloqiy mulohazani o'rganish bizni axloqning tabiati to'g'risida haqiqiy ma'lumotga olib kelishini taklif qiladi. Bu esa estetik anglash va badiiy uslub rivojiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Л.Толстой. Что такое искусство. М.—С. 67. <https://tolstoy.ru/online/online-publicism/chtotakoe-iskusstvo/index.xhtml>
2. Akhatov, Lutfillo. The Spiritual Connection of Sufism and Tolerance in the Works of Jami. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications* 2 (2020): 1-4. Web. Apr. 2020.
3. Akhatov, L. (2020). The spiritual connection of Sufism and Tolerance in the works of Jami. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications*, 1(2), 1-4.